

MİDHAT PAŞA'NIN BESMELE VE FÂTİHA TEFSİRİ

Mustafa zel*

Son dönem Osmanlı tefsir tarihi üzerinde çalışırken,¹ karşımıza çıkan şahsiyetlerden biri de, Osmanlı'nın kurumlaşmasında büyük etkisi ve önemi olan Midhat Paşa'ydı. Paşanın, bir Fâtiha suresi tefsiri olduğu bilgisine ulaşınca, uzun bir süre bu çalışmayı elde etmek için uğraştık. şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi'nin (1865-1914) yayınladığı Hikmet Gazetesi'nin, 25 Rabîu'l-Âhir 1328 tarihli, 3 numaralı sayısındaki (sayfa 2-3) "Midhat Paşa Merhûmun Besmele ve Fâtiha Tefsiri" başlıklı yazıyı okuyunca, Osmanlı devlet ricâlinin İslâm kültür ve mirasına ne derece vâkıf olduğunu göstermesi bakımından çalışmayı önemli bulup, tekrar neşretmeyi yararlı gördük. nce Midhat Paşa hakkında kısa bir bilgi verip ardından, tefsire geçeceğiz.

MİDHAT PAŞA'NIN HAYATI:

1822'de, İstanbul'da doğdu. Asıl adı, Ahmet şefik'tir. 10 yaşında hafız oldu. Fatih Camii'nde öğrenim gördü. Arapça ve Farsça ğrendi. Meclis-i Vâlâ yazı işlerinde çalıştı. nemli hizmetlerde bulundu. 1864'te Tuna valiliğine getirildi. 1868'de şrâ-yı Devlet başkanlığı yaptı. Bağdat, Edirne ve Selânik valiliklerinde bulundu. Adalet başkanlığı, sadrazamlık yaptı. II. Abdülhamit'in tahta çıkmasında ve Kânn-i Esâsî'nin ilânında önemli rolü oldu. 1881'de, Sultan Abdülaziz'in öldürülmesinde parmağı olduğu gerekçesiyle idama mahkm edildi. Karar II. Abdülhamit tarafından müebbet hapse dönüştürüldü. Taif'e sürgüne gönderildi.

 yıllık hapisten sonra, 1301/1884'te boğularak öldürüldü.²

BESMELE VE FÂTİHA TEFSİRİ

[1] (**Bismillâh**) Zât-ı ecell-i a'lânun esmâ-i hüsnâ ve sıfât-ı 'ulyâsı vâsıtasıyla melâbis-i huds ve imkânı mtelebbis olan cemî' ekvândan bizâtihi müstağnî ve mtevahhid ve mteferrid bulunan Cenâb-ı Hak ki, mazâhir-i esmâ ve sıfâtı olan

* Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, mustafaozel64@yahoo.com

¹ Bu konuyla ilgili, DE İlahiyat Fak. Dergisi'nde iki makalemiz (sayı: XV ve XVI) yayınlanmış bulunmaktadır.

² Bereketzâde İsmail Hakkı, Yâd-ı Mâzî, Dersâadet 1332, s. 202-210; İbnlmin, Son Sadrazamlar, I, 315-414; Gökbilgin, M. Tayyib, "Midhat Paşa", Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, (İA), Eskişehir 1997, VIII, 270-283; zcan Tahsin, "Midhat Paşa", Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, İstanbul 1999, II, 207-211.

‘ibâdına envâr-ı ilâhiyyesini ifâza ve emr-i ma‘âşlarında zilâl-i ‘inâyetini imdâd itmek hasebiyle (**Rahmân**), ve yine ‘ibâd-i mü‘minîn, lisân-ı şer‘de se‘îr ve cahîm ta‘bîr olunan zulûmât-ı imkândan tahlîs ile ravzatü’r-rızâ ve cennetü’t-teslîme ihdâ buyurduğu sebebiyle (**Rahîm**)dir. Ânın ism-i celîliyle bed’ iderim. (**Bismillâh**) Cenâb-ı Vâcibü’l-Vücûd’un cemî‘ esmâ ve sıfât-ı ilâhiyyesine şâmil olan ismi, Allâh ile bed’ iderim. Ol zât-ı ecell-i a‘lâ ki, safahât-ı ekvân üzerine tecelliyâtı i‘tibârıyla hakkında (**Rahmân**), ve zât-ı ahadiyyetinün tevhîdi i‘tibârıyla, ‘ibâdı içün (**Rahîm**)dir.

[2] (**el-hamdü lillâhi rabbi'l-‘âlemîn**) Cenâb-ı Mün‘ım-i hakîkînün in‘âm ve ihsânına hâlen ve makâlen ve ezelen ve ebeden mu‘terif olan ve zâir-i kâinâtun Mübdi‘ ve Hâlık-ı hakîkisine müteveccihen lisânlarından sâdır olan hamd ü senâ, cemî‘-i esmâ ve sıfâtı câmi‘ olan Cenâb-ı Hak içündür ki, ‘âlemi ve ‘âlemde bulunan cemî‘ mükevvenâtı mürebbî olduğu hasebiyle (**rabbi'l-‘âlemîn**)dir. Zîrâ Cenâb-ı Hakk’un terbiye ve imdâdı olmasa ve tarfetü’l-‘ayn kadar vakıtda imdâd ve terbiyesi munkatı‘ olsa, vücûd-ı ‘âlem def‘aten mahvolur.

[3] (**er-rahmâni'r-rahîm**) Neş‘et-i ülâ ta‘bîr olunan ‘âlem ki, Cenâb-ı Hakk’un esmâ-i hüsnâ ve sıfât-ı ‘ulyâsinun mir‘ât-ı ‘ademe mün‘akis olan izlâlinün imtidâdiyla vücûda gelmiş ve ‘âlem denilen vücûdun küllî ve cüz‘îsi, ve meşhûd ve gaybı, ve evvel ve âhiri, velhâsil bilâ-tefâvüt, cemî‘ eczâsı işbu feyz ve tecellî eserinden ‘ibâdet bulunmuş olduğundan, ol Sâni‘-ı Zü’l-celâl, bunun Mübdi‘ ve Mübdîsi olmak i‘tibârıyla (**Rahmân**), ve neş‘et-i uhrâda arz ve semâyı hâl-i evveline ircâ‘ iderek mü‘îd li’l-küll olması i‘tibârıyla (**Rahîm**)dir.

[4] (**mâliki yevmi'd-dîn**) Şer‘de yevm-i kıyâmet ve tâ‘atü’l-kübrâ tesmiye olunan yevm-i cezâ ki, arz ve semâ o günde mahv olarak, hicâb ve estâr ortadan kalkub, ve mâ-sivâ ve ağıâr müzmahil olup, Vâhid-i Kakhâr olan Cenâb-ı Hakk’dan başka bir şey kalmayacaktır. İşte bu hakâyika vâsil olan ve ümûrünün küllîsini Cenâb-ı Melik ü ‘Allâm-i Kuddûs’e tefvîz iden ‘abd-i makbûl, bir kere bu dereceye vardıktan sonra, ânın içün Rabbına mülâzemet itmek ve Cenâb-ı Hakk’a, bilâ sûtire ve hicâb, hitâb eylemek hak olduğundan, lisân-ı kâl-i hâline mutâbık olarak,

[5] (**ıyyâke na‘bûdü ve ıyyâke neste‘în**) Ya‘ni, Ya Rabbî! Senden başka ma‘bûd ve zât-ı ülûhiyyetünden mâ‘adâ maksûd olmadığından, vech-i tezellül ve huzû‘ ile sana ‘ibâdet ider ve ‘ibâdet içün bizi ikdâr edecek senden başka merci‘ olmadığından, ancak yardım ve ‘îâneyi senden talep eyleriz, der.

[6-7] (**ihdina's-sırâta'l-müstakîm, sırâta'llezîne en‘amte 'aleyhim**) Bizi lutf-ı celîlün ile zirve-i tevhîdine mûsil olan tarîk-ı müstakîme hidâyet eyle ki, bu tarîk-ı müstakîm nebiyyîn ve siddîkîn ve şühedâ ve sâlihîne in‘âm ve ihsân buyurmuş olduğın sırât ve tarîkdir. (**ğayri'l-mağdûbi 'aleyhim**) Mağdûb-ı ‘aleyh olan, ya‘nî vehm ü hayâl ile teşvîş olunmuş ‘ukûl-i sehîfelerine ittibâ‘ iderek tarîk-ı müstakîmden ‘udûl ve insirâf iden ehl-i şekk ve tereddüdden ve kezâlik (**vele'd-dâllîn**) dünyâ-yı denînin tezvîrâtı ve şeyâtînin tesvîlâtı ile müteheyyic, hakkı şaşırılmış dâllîn zümresinden eyleme! Âmîn. İcâbet eyle, yâ Erhame’r-râhimîn.

Ey tevhîd-i zât-ı ilâhiyyeye müteveccih olan Muhammedî!

Senün üzerine lâzımdır, zât-ı ülûhiyyetün sıfât-ı seb‘asına müteferri‘ olan, ve seb‘u mesânî tesmiye buyurulan işbu ebhur-i seb‘a ki, semâvât-ı seb‘a ve kevâkib-i seb‘a-i kevnîyyenün ‘adedine dahî muvâfıktır. Bu sûre-yi celîleyi, kırâatde ol derece teemmül ve tedebbür itmelisün ki, ahkâm-ı celîlesinün rumûzâtıyla muttasıf olarak, hatta cemî‘ izâfât ve kesrâtun müstehlik olduğu cennet-i zâta vusûle mâni‘ olan evdiye-i seb‘a-i cehennemiyeden halâs olmalısın. Bu maksadun husûli dahî başka

tarîk ile mümkün olmayup, ancak kelimât-ı Kur'âniyye'den müstenbit olan şerâ'i-i nebeviyye ve nevâmîs-i mustafaviyye ile zâhirini tasfiye ve bâtınıni dahî ğarâyim ve ahlâk-ı Rasûl-i Ekrem sallallâhü te'âlâ 'aleyhi ve sellem ile tezyîn itmek lâzımdır. Zîrâ ahlâk-ı nebeviyye, ahkâm-ı Kur'âniyyeden muktebesdir. Kur'ân-ı 'azîmü'ş-şân, Nebiyyi Ekrem üzerine münzel olan "*hulkullâh*"dır. Her kim bununla tahalluk iderse, fevz ü necât bulur. Hadîs-i şerîfde "*tehallekû bi-ahlâkillâh*"³ emr-i şerîfenden maksad, budur.

Ve Fâtiha-i şerîfe, cemî' Kur'ân'dan eblağ-ı vech ve evdah-ı beyân üzerine oldığı için, intihâb olunmuşdur. Her kim bu sûre-yi celîleyi hakkıyla teemmül iderse, cemî' Kur'ân'dan nâil olacağı ecr ü feyze nâil olur. Binâenaleyh zât-ı ahadiyyete meyl ve teveccüh olundukda, ya'nî mi'râc-ı ehl-i îmân olan salâtda Fâtiha-i şerîfenün kırâatı farz oldu. Netekim hadîs-i şerîfde "*es-salâtu mi'râcül-mü'min*"⁴ ve kezâlik "*lâ salâte illâ bi-fâtihati'l-kitâb*"⁵ buyuruldu.

İmdi, ey Ka'be-i hakîkiyye ve kible-yi asliyyeye müteveccih olan musallî!

Senün kible-yi hakîkiyyeye takrîb-i salât-ı mefrûzaya muvâzabet, ve ânın hükm ü esrârına mülâzemet itmekligün lâzımdır. Şöyle ki her ne vakt, Cenâb-ı ahadiyyete meyl ve ânın bâbına teveccüh itmek, ya'nî edâ-yı salât eylemek murâd ider isen, evvelâ cemî'-i habâset-i zâhireden ve bâtımeden tathîr ve tavaddu' idüp, nefsini lezzât ve şehevâtıdan, ve bu münâsebetle şeyâtînün vesvesesinden ve hevâ-yı mudilleden tahliye itmelisün.

İbtidâ, *Allâhü ekber* kelâmıyla nefesine cemî'-i huzûzât-ı dünyeviyyeyi tahrîm iderek, tekbîr aldığın vakıtta senün için mülâhaza itmek lâzımdır ki, zât-ı a'zam-ı ekber olan Hudâ-yı Mûteâl Hazretleri, fi zâtihi ekber olup, kibr ve 'azameti, gayriye nisbetle değildir. Zîrâ ândan gayri, 'azîm ve kebir olan yokdur. Ve hîn-ı tekbîrde, zât-ı ahadiyyeti nasb-ı 'ayn ve 'ayn-ı matlab ve maksad ittihâz itmek lâzımdır.

Tekbîrden sonra teyemmünen ve teberrüken, (**bismillâh**) didigünde, Cenâb-ı Hak'a râğbet ve muhabbetün münbe'ıs olmak ve (**er-rahmân**) didigünde, seni Cenâb-ı Hak tarafına i'âne iden nefes-i rahmânîyi istinşâk itmek ve (**er-rahîm**) didigün vakıtta Allâh Teâlâ'nın nefehât-ı lutfını ve nesîmât-ı rahmetini hiss ve şemm idüp istifâze eylemek lâzımdır. Bu hâlde Allâh Teâlâ'nun sana olan ni'am ve ihsânını ta'dâd itmek isti'dâdıyle makâm-ı istinâsa gelmiş olursun. Ol vakt ni'metine şâkir olarak (**el-hamdü lillâh**) didigünde, ni'am-i ilâhiyyenün şükriye tevessül ve (**rabbi'l-âlemîn**) didigünde, Allâh'un, cemî' ekvân üzerine terbiyetini ve 'ilm-i ilâhîsinün ihâta ve şümûlünü teemmül itmiş olursun.

Ve (**er-rahmân**) didigünde, vuslat-ı rahmetini ve eşvâk-ı merhametini ricâ ve (**er-rahîm**) lafzıyla 'azâb-ı eîlmeden necât bulup âna vâsıl olduğunu his eylemelisün.

³ es-Sühreverdî, Abdülkâhir b. Abdullah, Avârifü'l-Me'ârif, Beyrût 1966, s. 85; el-İmâm er-Rabbânî (Ahmed el-Fârûk es-Serhendî), Mektûbât, İstanbul 1963, III, 86. Bu söz hakkında bir araştırmacı şöyle demektedir: "... bu şekliyle hadis olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü bu şekliyle hiçbir hadis mecmuasında bulunmamaktadır." Uysal, Muhittin, Tasavvuf Kültüründe Hadis, Konya 2001, s. 305.

⁴ el-Münâvî, Abdurraûf, Feyzül-Kadîr Şerhu Câmi's-Sağîr, Beyrût 1391/1972, I, 497.

⁵ el-Hâkim en-Nisâbü'rî, el-Müstedrek ale's-Sahîhayn, Beyrût 1990, I, 365, hn. 872 (199); Ebû Avâne Ya'kûb b. İshâk, el-Müsned, Beyrut ts., II, 125. Hadisin "lâ salâte limen lem yekra' bi-Fâtihati'l-kitâb" varyantı için bkz.: el-Buhârî, Muhammed b. İsmâîl, el-Câmiu's-Sahîh, İstanbul 1992, I, 184, Kitâbü'l-Ezân 95; VIII, 211, K. Tevhîd 48; Müslim b. Haccâc, el-Câmiu's-Sahîh, İstanbul 1992, I, 295, K. Salât 11, hn. 394 (34); Ebû Dâvûd, es-Sünen, İstanbul 1992, I, 514, K. Salât 131-132, hn. 822; en-Nesâî, es-Sünen, İstanbul 1992, II, 137-138, K. İftitâh 24, hn. 908, 909; İbn Mâce, es-Sünen, İstanbul 1992, I, 273, K. İkâmetü's-Salât 11, hn. 837; İbn Hibbân, Sahîh, Beyrût 1993, V, 82, hn. 1782; V, 87, hn. 1786.

(**mâlik-i yevmi'd-dîn**) didigün vakıtta, silsile-i esbâb, senün vicdânında kat' olunarak, ve Cenâb-ı Hâlık'dan başka hiçbir merci' olmadığı tahakkuk iderek, ol vakt makâm-ı keşf ü şuhûdda bulunmuş olursun.

İşte ol makâm ü hâletde senün için (**ıyyâke na'bûdü**) ya'nî zât-ı vahdâniyyetine muhâtab olarak sana 'ibâdât ideriz.

(**ve ıyyâke neste'in**) ya'nî senden kudret ve i'ânet taleb eyliyoruz, demek lâzım olur.

(**ıhdına's-sırâte'l-müstekım**) didigün vakıtta makâm-ı 'ubûdiyyetde ve (**sırâta'lezîne en'ante 'aleyhim**) didigünde makâm-ı cem'de tahakkuk itmiş olursun. Ve (**ğayri'l-mağdûbi 'aleyhim**) kelâm-ı celîli ile sıfât-ı ilâhiyye-i celâliyyenün satvet-i saltanatında istihsâl-i havf ü haşyet, (**vele'd-dâllîn**) lafz-ı celîliyle dahî, ba'de'l-vusûl rucû'dan havf ve ihtirâz ve mücânebet eylersün. Nihâyetinde, "âmîn" diyerek, şeytân-ı racîmden emîn olursun.

İşte senün salâtun, zirve-i zât-ı ahadiyyete mi'râc, ve semâ-i sermediyyete mirkât, ve hezâin-i ezeliyye ve ebediyyeye miftâh olmak için bu vechile edâ olunmak lâzımdır. Bu da ancak evsâf-ı beşeriyyenün muktezeyâtından, mevt-i irâdî ile tecrîd olunmak ve ahlâk-ı mardıyye ve hasâil-i seniyye ile tehalluk itmek tarîkiyle olur. Bu tarîka vusûl dahî ancak gaflete münhemik olan nâsdan firâr iderek ihtiyâr-ı 'uzlet itmek, ve ânlardan ve ânların rusûm ve 'âdâtından münkatı' olmak ile husûle gelür. Yoksa, tabî'at-i insâniyye-i sârime ve emrâz-ı sâriye ve hevâya âmîr olan nüfûs, mevlâsından 'udûle mâiledir.

'asamena'llâhü min şürûrihâ, ve hallesanâ min ğurûrihâ bi-mennihi ve cûdih.

(temmet.)